

خوانش انتقادی کتاب

«تاریخ افغانستان از ۱۲۶۰ م تا زمان حاضر»

حمیدرضا نصیب ضرابی

دانشجوی دکتری گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

hamidreza.zarrabi@ut.ac.ir

مقدمه:

کتاب‌ها و مقالات بسیاری درباره تاریخ افغانستان به زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی منتشر شده‌اند. اما تألیف جانانان لی از جهاتی با این آثار متفاوت است. لی بین سال‌های ۱۹۷۲ تا ۱۹۹۸ میلادی با رویکردی علمی به افغانستان، آسیای مرکزی و شمال پاکستان سفر کرد. این سفرها با دریافت مدرک دکترای او از دانشگاه لیدز بریتانیا در سال ۱۹۹۸ میلادی به پایان رسید.^۱ تخصص و علایق پژوهشی جانانان لی بر اساس صفحه رسمی‌اش در سایت academia.edu^۲ شامل تاریخ اجتماعی^۳، باستان‌شناسی^۴، بررسی تاریخ دودمان‌های حاکم بر افغانستان^۵، اقلیت‌های مذهبی و قومی^۶ و مطالعات میان فرهنگی^۷ است. وی همچنین در مراکز پژوهشی همچون موسسه بریتانیایی مطالعات فارسی^۸ و انجمن سلطنتی آسیای بریتانیای کبیر و ایرلند شمالی^۹ عضویت دارد. از جانانان لی تاکنون کتاب و مقالاتی منتشر شده است که در ادامه به اهم آن‌ها اشاره خواهد شد:

کتاب:

- *Research paper thumbnail of The journals of Edward Stirling in Persia and Afghanistan, 1828-1829* (IsMeo, Naples)/1991.

- *The 'Ancient Supremacy', Bukhara, Afghanistan and the Battle for Balkh, 1732-1901*/1996.

^۱. <https://independent.academia.edu/JonathanLee2/Doctoral-Thesis>.

^۲. <https://independent.academia.edu/JonathanLee2>.

^۳. Social History.

^۴. archaeological reconnaissance and documentation.

^۵. dynastic history of Afghanistan.

^۶. 'Religious and ethnic 'minorities.

^۷. cross-cultural studies.

^۸. British Institute of Persian Studies.

^۹. Royal Asiatic Society of Great Britain and Northern Ireland.

-*Amazing Wonders of Afghanistan*/2014.

-*Afghanistan: A history from 1260 to the Present Day*/2018.

فصلی از کتاب (مجموعه مقالات):

-«The Armenians of Kabul and Afghanistan in Cairo to Kabul Afghan and Islamic studies»/2002.

-«The Sasanid relief at Rag i Bibi (Northern Afghanistan) in after alexander, central Asia befor Islam»/2007.

-«Crossroads of Cultures and the Silk Roads: The Archaeology and Architectural Heritage of Afghanistan in Images of Afghanistan exploring Afghan culture through art and literature»/2010.

-«A Guided Tour of Afghanistan's History in Images of Afghanistan : exploring Afghan culture through art and literature»/2010.

-«The Elphinstone Mission, the 'Kingdom of Caubul' and the Turkic world in Mountstuart Elphinstone in South Asia: Pioneer of British Colonial Rule»/2019.

-«A Gift normally only bestowed on Royalty in Tales from the life of Bruce Wannell: Adventurer, Linguist, Orientalist»/2020 .

-«Christians of Afghanistan under the Mughal and Durrani Monarchy, 1700-1901 in Christian-Muslim Relations: A Biographical History: vol. 20 Iran, Afghanistan and the Caucasus (1800-1914)» /2023.

مقالات:

-«Ferrier's Journey from Sar-i Pul to Daulatyar»/1982.

-«Abd al-Rahman Khan and the 'Maraz al muluk' »/1991.

-«New Light on the Sasanid Painting at Ghulbiyan, Faryab Province, Afghanistan»/1998.

-«Bactrian Inscription from Yakawlang sheds new light on history of Buddhism in Afghanistan»/2004.

مدخل های دایره المعارفی:

«Monuments of Kabul» in encyclopedia iranica 2009.

«Stirling, Edward Hamilton (1797-1873)» in encyclopedia iranica 2021,

پژوهش در حال انتشار:

«Armenians of Afghanistan: Displacement, Interfaith Relations and Survival Strategies, 1600 to the present»/2024.

تا حد اطلاع اینجانب تنها گزارشی مختصر از محتوای این اثر ارائه شده که آن نیز فاقد رویکردی انتقادی است.^{۱۰} بدین ترتیب در گام نخست به توصیف این پژوهش پرداخته خواهد شد.

توصیف

لی در مقدمه این کتاب به معرفی کشور نوظهور افغانستان و اقوام ساکن در آن می‌پردازد. در فصل نخست تمرکز بر تاریخ افغانان به ویژه تجارب تشکیلاتی و حکومتی این مردمان است. فصل دوم نیز اختصاص به نقش افغانان در تحولات ایران عصر افشاری (۱۱۴۸-۱۲۱۸ق) یافته است. پس از این چگونگی تأسیس دودمان درانیان (حک. ۱۱۶۰-۱۲۵۸ق) توسط احمدشاه درانی (۱۱۳۴-۱۱۸۶ق) مورد بررسی قرار گرفته است. وقایع و رویدادهای مربوط به عصر حاکمیت تیمور شاه (۱۱۵۵-۱۲۰۷ق) و جانشینانش موضوع فصل چهارم این اثر را تشکیل می‌دهد. فصل پنجم با عنوان افغانستان و مرز رود سند نیز به تحولات کشور افغانستان در عصر حاکمیت دوست محمدخان (۱۲۰۷-۱۲۷۹ق) می‌پردازد. فصل ششم این اثر، اختصاص به بررسی زوایای آشکار و نهان نخستین جنگ انگلیس-افغان دارد. جاناناتان لی در فصل هفتم به دنبال نشان دادن تأثیر رقابت‌های دو قدرت استعماری آن روزگار یعنی بریتانیا و روسیه در تعیین مرزهای کشور افغانستان بوده است. فصل هشتم تا دهم این اثر نیز خواننده را با چالش‌های پیش روی امان‌الله خان (۱۳۳۹-۱۲۷۱ش/۱۸۹۲-۱۹۶۰م) در مسیر نوسازی افغانستان که سرانجام منجر به سقوط دولت او شد، آشنا می‌سازد. خوانش فصل یازدهم برای درک چگونگی به قدرت رسیدن امیر حبیب‌الله کلکانی و در ادامه احیای سلطنت محمد نادرشاه (۱۲۶۲-۱۳۱۲ش/۱۸۸۳-۱۹۳۳م) سودمند است. مسائل افغانستان دوران حاکمیت چهل ساله محمدظاهر شاه (۱۲۹۳-۱۳۸۶ش/۱۹۱۴-۲۰۰۷م) آخرین پادشاه این کشور مانند اعلام بی‌طرفی در جنگ جهانی دوم و جنگ سرد در فصل دوازدهم این اثر مطرح شده است.

در فصل سیزدهم، به پرسش‌هایی درباره چگونگی وقوع کودتای محمد داوود خان و سقوط دولت کمونیستی نجیب‌الله پاسخ داده شده است. فصل چهاردهم نیز با ارائه تحلیلی جامع از تحولات افغانستان بین سال‌های ۱۹۹۴ تا ۲۰۱۷ میلادی تصویری واضح از دلایل بحران‌های این دوره ارائه می‌دهد.

تحلیل

جاناناتان لی در این اثر با رویکردی متفاوت به بررسی تاریخ افغانان در دورانی که هنوز افغانستان به‌عنوان یک واحد جغرافیایی مستقل شکل نگرفته بود، پرداخت. همچنین، سایر مباحث نیز در باقی فصول کتاب به‌خوبی گنجانده شده‌اند. با این وصف، نویسنده در سه

¹⁰. <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/jonathan-l-lee/afghanistan-lee/>.

فصل آغازین اثر خود تحلیل‌های بیشتری ارائه کرده است. دلیل آن را نیز می‌توان چنین بیان کرد که بازه زمانی فصول گفته شده اختصاص به دوران صفویه (۹۰۷-۱۱۳۵ق)، افشاریه و عصر حاکمیت احمد شاه ابدالی دارد. بدیهی است که بسیاری از منابع دسته اول مرتبط با این دوران تاکنون تصحیح و منتشر شده، چه بسا که پژوهش‌های پرشماری نیز در این راستا صورت گرفته باشد. مجموع این‌ها داده‌های کافی را برای تحلیل وقایع و رویدادهای این برهه از تاریخ ایران، فراهم ساخته‌اند. افزایش حجم کتاب از فصل سوم به بعد نشان می‌دهد که جاناناتان لی بر دوره‌ی شکل‌گیری افغانستان به‌عنوان یک کشور تمرکز بیشتری داشته است. یکی از ویژگی‌های این اثر، پرداختن به موضوعاتی است که می‌توان آن‌ها را تاریخ زنده نامید. این شاخصه، کتاب را به اثری در تاریخ عمومی افغانان و کشور افغانستان تبدیل کرده است. بدین معنا که برای تحلیل آن اسناد و مدارک کافی در اختیار نیست یا اساساً زمان وقوع رویدادها به حدی متأخر است که هنوز ابعاد آشکار و نهان آن بر همگان پدیدار نشده است. جاناناتان لی سفرهایی به افغانستان داشته و احتمالاً گفته‌های او درباره تحولات اخیر این کشور بر شنیده‌ها یا مشاهدات عینی‌اش استوار است. بنابراین این بخش از اثر نیز در جایگاه خود حائز اهمیت است. با وجود گذشت شش سال از انتشار این اثر، هنوز ترجمه‌ای از آن به فارسی در دسترس نیست. اما مخاطب غیرانگلیسی زبان با توجه به قلم روان نویسنده با چالش کمتری هنگام خوانش و ترجمه کتاب، مواجه می‌شود. در ادامه هدف از اشاره به کاستی‌های این کتاب، نه خدشه‌دار کردن ارزش آن، بلکه فراهم آوردن زمینه‌ای برای رفع این اشکالات در کنار برجسته کردن نقاط قوت آن است.

ارزیابی اثر

براساس آن‌چه تاکنون گفته شد اهم نقاط ضعف این اثر عبارت است از:

۱. با توجه به محتوای کتاب، نویسنده می‌توانست عنوانی مانند تاریخ افغانان و کشور نوظهور افغانستان از ۱۲۶۰ میلادی تا امروز را انتخاب کند.

۲. مقدمه‌ی کتاب حاوی برخی اطلاعات نادرست درباره‌ی اقوام ساکن در افغانستان امروزی است. به عنوان نمونه، نویسنده اهتمام چندانی به تحولات تاریخی اصطلاح تاجیک و پیوند آن با منشأ قومی این مردمان^{۱۱} و دیدگاه‌های مختلف در ارتباط با اصل و نسب مردمان هزاره نداشته است.^{۱۲}

^{۱۱}. Lee, *Afghanistan...*, 14.

برای اطلاعات جامع در این باره بنگرید به: قبادیانی، دانشنامه جهان اسلام، «تاجیک/تاجیک‌ها».

^{۱۲}. Lee, *Afghanistan...*, 16.

۳. جاناناتان لی احمدشاه ابدالی را بنیانگذار افغانستان امروزی می‌داند، در حالی که این مدعا مستندی نداشته و امروزه مورد تردید جدی واقع شده است.^{۱۳}

۴. کاستی دیگر عدم رعایت دقت کافی در استفاده از واژه افغانستان پیش از ظهور این کشور است.^{۱۴} البته جاناناتان لی در جایی دیگر برای اشاره به شهر بار سغان یا بار سخان به درستی عبارت «بار سخان که در قزاقستان امروزی واقع است» را به کار برده است،^{۱۵} بدین سبب این مورد را نمی‌توان تعبیر به سوگیری نویسنده نمود.

۵. در مواردی اندک عدم رعایت تقدم و تأخر در بیان رویدادهای تاریخی باعث آشفتگی متن اثر شده است.^{۱۶}

۶. جاناناتان لی از میان ابعاد مختلف موضوع انتساب غلجاییان به خلج‌ها صرفاً به بیان شباهت‌هایی در ویژگی‌های قومی این مردمان مانند شیوه امرار معاش یکسان بسنده کرده است.^{۱۷}

۷. توضیحات نویسنده پیرامون مباحثی همچون ریشه لغوی یا کارکرد نام‌واژگان افغان و پشتون نیز دارای اشکالاتی اساسی است.^{۱۸}

۸. اشتباه رایج در غالب آثار مرتبط با سرگذشت افغانان در هندوستان یعنی عدم اهتمام به تقدم تاریخی تجارب افغانان در شرق ایران که زمینه را برای ایجاد حاکمیت افغانان در دهلی و آگرا فراهم نموده، به این پژوهش نیز راه یافته است.^{۱۹}

۹. ادعای مؤلف درباره گرویدن افغانان به اسلام از دوره حاکمیت سلاطین لودی (حک. ۸۵۵-۹۳۲ق) با شواهد تاریخی موجود در تضاد است.^{۲۰}

۱۰. دیدگاه نویسنده در تبیین خاستگاه جغرافیایی افغانان را به دو دلیل نمی‌توان پذیرفت: نخست اعتماد یکسویه به روایت خواجه نعمت الله هروی مؤلف تاریخ خان جهانی و مخزن افغانی به همراه گفته‌های مونت استوارت الفینستون و دیگری عدم اهتمام به داده‌های سایر

خاوری، مردم هزاره و خراسان بزرگ، ۹۷-۱۱۵؛ ضربایی، «تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرقی ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان»، ۸۳-۸۲.

۱۳. Lee, *Afghanistan...*, 28, 51.

اصولی، افغانستان چگونه تشکیل شد، ۴۱.

۱۴. Lee, *Afghanistan...*, 32, 52.

۱۵. «Barskon in what is now Kyrgyzstan»؛ Lee, *Afghanistan...*, 53.

۱۶. Lee, *Afghanistan...*, 51, 52.

۱۷. Lee, *Afghanistan...*, 52-55.

ضربایی، «تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرقی ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان»، ۷۰-۶۸.

۱۸. Lee, *Afghanistan...*, 54.

ضربایی، «تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرقی ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان»، ۳۱-۲۹.

۱۹. Lee, *Afghanistan...*, 56.

ضربایی، «تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرقی ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان»، ۸۸-۸۷.

۲۰. Lee, *Afghanistan...*, 56.

ضربایی، «تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرقی ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان»، ۵۵-۵۳.

منابع به ویژه و صف مهم محمد بن عبد الجبار عتبی (د. ۴۲۷ ق) مورخ عصر امیر ناصرالدين سبکتگین (حک. ۳۶۶-۳۸۷ ق) و سلطان محمود غزنوی (حک. ۳۸۹-۴۲۱ ق) از افغانان در تاریخ یمینی.^{۲۱}

۱۱. تحلیل های نادرست جاناتان لی از کیفیت مناسبات افغانان با دو سلسله صفویه و گورکانیان هند (۹۳۲-۱۲۴۷ ق) عمدتاً به سبب عدم مراجعه وی به منابع معتبر و دست اول این دوران است.

به منظور رعایت انصاف علمی بایستی به نقاط قوت این اثر نیز اشاره شود:

۱. نحوه تقسیم فصول آن الگوی مناسبی برای تألیف اثری در حوزه تاریخ افغانان و کشور نوظهور افغانستان به شمار می آید.
 ۲. دقت نظر مؤلف در زدودن ویژگی های تاریخ سازی از اثر خود را در کمتر تألیفی مرتبط با تاریخ افغانان و کشور افغانستان می توان یافت.
 ۳. تحلیل نویسنده از فرایند تبدیل مولتان زادگاه احمدخان ابدالی به پایگاهی برای ابدالیان جالب توجه است.^{۲۲}
 ۴. از جمله گفته ها و تحلیل های ارزشمند این اثر، توضیحات جاناتان لی پیرامون کنش گری های احمد خان ابدالی مقارن با به قتل رساندن نادر شاه افشار (۱۱۴۸-۱۱۶۰ ق) و رویدادهای پس از آن است.^{۲۳}
 ۵. کاستی شماره یازده از فصل چهارم به بعد برطرف شده، زیرا مؤلف از منابع دسته اول مانند اثر الفینستون و پژوهش های جدید از قبیل ظهور افغانستان نوین نوشته وارتان گریگوریان و تألیفات کریستین نوئل کریمی بهره جسته است.
- در مجموع، این کتاب با وجود برخی کاستی ها، اثری ارزشمند در حوزه تاریخ افغانان و افغانستان است. در صورت اصلاح اندک نواقص آن، می تواند به یکی از آثار مرجع در این حیطه تبدیل شود.

فهرست منابع

- اصولی. زکریا. افغانستان چگونه تشکیل شد. کابل: بی نا. ۱۴۰۰.

- خاوری. محمدتقی. مردم هزاره و خراسان بزرگ. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ۱۳۸۵.

²¹. Lee, *Afghanistan...*, 61.

ضرابی، «تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرقی ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان»، ۳۶.

²². Lee, *Afghanistan...*, 71.

²³. Lee, *Afghanistan...*, 103-104.

- مسلمانان قبادیانی. رحیم. «تاجیک/تاجیکها». در دانشنامه جهان اسلام. زیر نظر غلامعلی حداد عادل. تهران: بنیاد دائرة المعارف بزرگ اسلامی. ۱۳۸۱.

_ نصیب ضرابی. حمیدرضا. (۱۴۰۳). تحولات سیاسی و اجتماعی افغانان شرق ایران از هجوم مغولان تا زوال صفویان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه فردوسی مشهد. دانشکده الهیات و معارف اسلامی. گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی.

- L. lee. *Afghanistan a history from 1260 to The Present*. London: Reaktion Books. 2018.

